

До спеціалізованої вченої ради
Д 26.062.21 в Національному
авіаційному університеті
Міністерства освіти і науки України

ВІДГУК

опонента – доктора юридичних наук, доцента
Стрельцової Ольги Вікторівни

на дисертацію Тарасевич Тетяни Юріївни на тему: «Реалізація соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-правові засади», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

На основі вивчення дисертації, реферату та праць, які були опубліковані за темою дисертації, встановлене наступне.

Актуальність теми дисертаційної роботи

В умовах триваючої повномасштабної війни росії проти України все більшого значення та актуальності набуває проблематика захисту прав людини. Це безумовно і передусім пов'язано із кричущим і тотальним їх порушенням у ході російсько-української війни. Причому це стосується як національних конституційно-правових засад гарантування і захисту прав людини, так і фундаментальних положень про права людини, визначених в універсального та регіональних міжнародно-правових актах. Як відомо, ця галузь – захисту прав людини, повсякчас перебуває під пильною увагою вчених-конституціоналістів. Поряд з тим, серед усіх наявних і визнаних прав людини соматичні права займають особливе місце, що пояснюється низкою чинників.

По-перше, поява і еволюція цієї відносно нової категорії прав обумовлена динамічним розвитком нових біо- та нейротехнологій, біомедицини, біоетики, геномних досліджень тощо. Збільшення напрямків наукових досліджень, які мають важливе соціальне значення, проте так чи інакше торкаються трансформації людської особистості, закономірно створює умови для формування нових прав людини. А це, в свою чергу, зумовлює потребу їх правового врегулювання. Адже саме право встановлює певні рамки для розвитку науково-технічного прогресу, для впровадження і застосування нових досягнень людської цивілізації.

В ідеалі процес правотворення має крокувати «в ногу» із суспільним розвитком, оскільки він покликаний супроводжувати і оформляти певні соціальні зміни шляхом врегулювання найбільш значущих і актуальних суспільних відносин з метою забезпечення їх своєчасної правової регламентації. І в цьому сенсі, особливість прав людини четвертого покоління,

Вх № Д 26.062.21/47

Віср 22.05.24р.

і зокрема соматичних прав людини, насамперед полягає у тому, що нормативна регламентація цієї групи прав значно відстає від появи й подальшого розвитку новітніх технологій, темпів соціальних змін і, відповідно появи та удосконалення групи соматичних прав людини. І це передусім стосується конституційно-правового регулювання. З цього випливає невизначеність, складність прогнозування перспектив подальшого розвитку соціальних відносин і пов'язаних із ними прав людини, зумовлених науково-технічним прогресом та так званою «біотехнологічною революцією». Отже, прогностичну функцію законодавця та правотворчого процесу в цьому контексті об'єктивно досить складно реалізувати.

Друга особливість групи соматичних прав полягає у тому, що їх можна охарактеризувати як найбільш неоднозначну, а подекуди найбільш суперечливу групу прав людини. Адже ці права, як жодне інше покоління, самою своєю появою та існуванням вступають у конфлікт із рядом традиційних цінностей (моральних, етичних, релігійних, соціальних, тощо) та усталених підходів, а іноді навіть створюють прямі загрози визнанням і закріпленням попереднім поколінням прав людини (наприклад, загрози конституційному принципу гідності людини). Дискусійним є і питання щодо самостійності цієї категорії прав – чи можна їх вважати новим поколінням прав людини, чи все ж таки частиною (різновидом) природних прав, передусім таких як право на життя і право на смерть. Водночас, їх не врегулювання, як слушно наголошує дисертантка, має наслідком поширення підходу «дозволено все, що не заборонено законом», що може призвести до певних зловживань правами.

Третя особливість соматичних прав людини розкривається зокрема у тому, що їх дослідження максимально вимагає використання комплексного, інтегративного підходу у поєднанні з науковим доробком інших галузей знань. При цьому мова йде не стільки про гуманітарні науки, з якими юриспруденція «звикла» співпрацювати в межах суміжних сфер дослідження, скільки про природничі та інженерні науки, що є не типовим і дещо складним для сприйняття фахівцями-правознавцями.

Отже беззаперечним є те, що сучасні реалії вимагають поглибленого вивчення конституційно-правових засад соматичних прав людини для забезпечення їх реалізації, охорони й захисту. І це є безумовним свідченням своєчасності та актуальності дисертаційного дослідження Т.Ю. Тарасевич.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими планами, темами

Тема і зміст дисертаційного дослідження узгоджується із Стратегією забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022, Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року, визначеними Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, Стратегією інформаційної безпеки від 28 грудня 2021 року, схваленої Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021, Плану наукових досліджень Вінницького державного педагогічного

університету імені Михайла Коцюбинського в межах науково-дослідної теми кафедри публічно-правових дисциплін «Розвиток законодавства України в публічній сфері в умовах євроінтеграції» (номер державної реєстрації 0121U113446) (авторка дослідила особливості соматичних прав людини та запропонувала шляхи удосконалення відповідних відносин) і в межах науково-дослідної теми «Міжнародні стандарти міжнародних організацій та їх імплементація державами-членами» (номер державної реєстрації 69-2021/150106) факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету (здобувачка теоретично обгрунтувала проблеми імплементації міжнародних та європейських стандартів захисту соматичних прав в Україні в контексті євроінтеграції).

Оцінка обгрунтованості та достовірності наукових положень і рекомендацій, сформульованих автором.

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи, рефератом та публікаціями дисертантки за темою дослідження, дозволяє зробити висновок, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертації мають високий рівень теоретико-методологічної та емпіричної обгрунтованості, вони базуються на фундаментальних положеннях сучасної теорії конституційного права, глибокому теоретичному і нормативно-правовому аналізі правової природи соматичних прав людини, їх конституційно-правових засад реалізації з урахуванням особливостей нормативно-правового регулювання в даній сфері. Достовірність наведених у дисертації науково-методологічних положень та практичних висновків підтверджується значною кількістю опрацьованих праць вітчизняних і зарубіжних вчених, нормативних джерел, даних інтернет-ресурсів тощо. Коректність посилань на літературні джерела дозволяє чітко відокремити наукові здобутки автора від напрацьованих інших науковців, джерельно-інформаційна база дослідження включає 530 найменувань.

Отримані здобувачкою результати дисертаційного дослідження, сформульовані висновки та рекомендації є науково обгрунтованими і базуються на використанні сучасних методів дослідження.

Варто наголосити, що по-перше, дисертаційна робота вирізняється міждисциплінарним підходом з огляду на новий ступінь розвитку біоюриспруденції. Це посилює актуальність комплексного наукового дослідження концепції соматичних прав людини, можливостей їх захисту на рівні Основного закону, що зумовлюється не лише необхідністю сприяти розширенню вітчизняного доробку у сфері прав людини, а й потребою в науково обгрунтованих висновках. Відтак у дослідженні здійснено спробу комплексно осмислити на дисертаційному рівні з позицій конституційного права і теорії права проблеми реалізації й захисту соматичних прав людини. У концептуально-методологічній та практично значущій площині врахування міждисциплінарних зв'язків дало змогу комплексно охарактеризувати

соматичні права людини та вітчизняні підходи до проблем їх реалізації і захисту в сучасних умовах розвитку юридичної науки і практики.

По-друге, у дисертаційному дослідженні обґрунтовується позиція наступності з дослідженнями, що проводилися раніше, за допомогою методологічного плюралізму. З огляду на це визнається можливість використання низки методів, що сприяють знаходженню загальних та спеціальних підходів та тенденцій, за наявності яких може бути сформована гіпотетична можливість реалізації прогресу наукового знання.

По-третє, з урахуванням особливостей предмета успішне виконання завдань дослідження обумовило використання низки спеціальних юридичних методів, серед яких історико-правовий, порівняльно-правовий та структурно-юридичний. Перший дав змогу зрозуміти конкретні етапи розвитку соматичних прав людини, визначити їхні відповідні тенденції на основі аналізу нормативно-правових джерел (підрозділи 1.1, 1.2, 1.4). Використання порівняльно-правового методу дало можливість зіставити конституційно-правові особливості закріплення соматичних прав у конституціях зарубіжних країн (підрозділи 1.4 – 1.6). За допомогою порівняльно-правового і формально-юридичного методу були встановлені межі реалізації гідності людини крізь призму реалізації соматичних прав (підрозділи 3.1 – 3.4). Для дослідження основних видів соматичних прав людини використовувався структурно-юридичний метод (розділи 1 – 4).

Серед основних методів прогнозування перспектив закріплення основних соматичних прав на рівні Основного закону дисертантка використала такі: логічність – відповідність прогнозів законам формальної й діалектичної логіки; істинність – підтвердження прогнозів конкретними практичними результатами; точність – визначення тимчасових і просторових інтервалів прогнозованих явищ; реалізованість – можливість закріплення основних соматичних прав у чинному законодавстві (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Одержані наукові результати дисертації мають практичне значення, бо сформульовані в ній висновки та пропозиції можуть бути використані, по-перше, в науково-дослідній сфері – для подальшого теоретичного узагальнення, вироблення пропозицій і висновків щодо вдосконалення чинного законодавства, формування методологічної основи й теоретичного підґрунтя дослідження особливостей соматичних прав людини в Україні; по-друге, у правотворчій та правозастосовній діяльності – при вирішенні питання щодо застосування положень сучасної біоюриспруденції під час розробки проєктів нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини; по-третє, в навчальному процесі – під час розроблення та викладання курсів з навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Цивільне право», «Міжнародне право» та спеціальних курсів, зокрема «Проблеми теорії держави і права», «Проблеми конституційного права України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Медичне право»; по-четверте, у правовиховній роботі – для формування правової культури та правосвідомості

суб'єктів права, зокрема працівників медичних установ та юристів, які займаються проблемами медичного права. Крім того, наведені в дисертації положення, а також узагальнення нормативно-правового матеріалу можуть бути використані у процесі підготовки навчальних посібників і підручників для студентів та аспірантів юридичних факультетів закладів вищої освіти, а також як допоміжний матеріал у діяльності органів державної влади України.

Завершена логіка проведеного наукового дослідження, значна кількість опрацьованих інформаційних джерел, актуальна методика та відповідна апробація дають всі підстави стверджувати, що сформульовані у дисертаційній роботі Тарасевич Т.Ю. наукові положення, а також висновки та рекомендації мають вагомое теоретико-методичне та практичне обґрунтування.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження

Зі змісту дисертації, опублікованих авторкою наукових праць та реферату дисертаційної роботи можна зробити висновок, що основні наукові положення, висновки і пропозиції сформовані авторкою самостійно, відображають особистий внесок дисертантки та характеризуються науковою новизною, яка, як зазначає сама Т.Ю. Тарасевич, полягає в тому, що робота є першим в Україні правовим дослідженням, у якому проаналізовано правову природу соматичних прав людини, їхніх конституційно-правових засад реалізації в Україні та зарубіжних країнах.

Серед найбільш вагомих результатів дисертаційної роботи, що визначають наукову новизну, слід відзначити наступні:

- сформульовано авторське визначення соматичних прав людини – це сукупність прав людини, що передбачають визнану суспільством і державою можливість вільно розпоряджатися своїм тілом, а також відповідально ухвалювати юридично значущі рішення щодо власності на нього;
- обґрунтовано авторську класифікацію соматичних прав з огляду на комплексне дослідження наукових поглядів вітчизняних і зарубіжних учених у цій галузі, а саме: право на генетичні модифікації (зміна генного коду, клонування); репродуктивні права людини (право на штучне запліднення, екстракорпоральне запліднення, сурогатне материнство та аборт у встановлених лікарями випадках тощо); право на трансплантацію органів, тканин, клітин; сексуальні права (право на зміну статі); право на вибір форми відходу з життя (евтаназія); право на статеву свободу (право на проституцію); право на участь у біомедичних дослідженнях; право на генетичну діагностику з можливою подальшою реалізацією інших особистісних прав;
- виокремлено дві основні моделі закріплення конституційних соматичних прав. Перша передбачає безпосередньо наявність таких прав у тексті Конституції. А за другою моделлю соматичні права прямо не закріплені в Конституції. Щоправда, ці відносини регулюються чинним законодавством, через закріплення соматичних прав в інших джерелах національного права, а також в актах офіційного тлумачення Конституції;

– з'ясовано, що поява конституційних засад і норм, які регулюють межі впровадження досягнень науково-технічного прогресу в біотехнологіях, як тенденція зумовила висування нового напрямку наукових досліджень – біоконституціоналізму. Розвиток національного і міжнародного права, що регулює сферу застосування геномних, репродуктивних та інших біологічних технологій, здійснюється через закріплення соматичних прав людини і принципів права на конституційному рівні;

– визначено, що законодавче регулювання права на охорону здоров'я полягає у формуванні моделі конституційної норми про охорону здоров'я, а саме: «кожен має право на охорону здоров'я, включно з правом на доступну і якісну медичну допомогу». При цьому запропоновано конституціоналізувати і право на біоетичне благополуччя та гарантії поваги й охорони гідності пацієнта. Зокрема: «1. Кожен має право на біоетичне благополуччя. 2. Гарантії досягнення біоетичного благополуччя та його стандарти встановлюються законом. 3. Українська держава забезпечує пріоритетне досягнення біоетичного благополуччя у сфері охорони здоров'я, біоправа і біомедицини»;

– наголошено на правомірності впливу геномних досліджень на конституційний статус особистості, а саме: біомедицина і сучасна генетика зумовлюють потребу розглядати проблему захисту конституційної правосуб'єктності людини і громадянина. Включеність конституційної правосуб'єктності особистості до сфери біоправа, біомедицини, у майбутньому – до царини нейроправа є важливою складовою частиною розвитку сучасного біоконституціоналізму. У центрі біоконституціоналізму має бути людська гідність, яка потребує правового регулювання і як гідність пацієнта в умовах формування біоправа. Відтак, необхідна юридична розробка гарантій взаємодії гідності людини та прав пацієнта в різних сферах біоправа;

– з'ясовано, що визнання й реалізація прав, які заторкують і породжують інші правовідносини, вимагають нормативно-правового регулювання, наприклад: шлюб між індивідами однієї статі, зміна генетичної інформації, зокрема можливість замовити бажані риси майбутньої дитини, правовий статус ембріона, вирішення багатьох питань медичного характеру через терапевтичне клонування, трансплантацію тощо;

– показано, що нормативно-правове регулювання соматичних прав людини обумовлене сукупністю проблем і протиріч, які виникають у зв'язку із застосуванням сучасних медичних технологій (генної інженерії, клонування, евтаназії тощо). Сучасне право як нормативна система обмежене у своїх можливостях вирішувати проблеми регулювання відносин, пов'язаних із захистом права на життя і здоров'я, на свободу й особисту недоторканність у процесі правового регулювання абортів, трансплантації людських органів і тканин, втручання в геном людини. У разі правових прогалин концепції і норми біоетики можуть виступати як регулятивні засоби, допомагаючи запобігти конфліктам і соціокультурним відмінностям у розумінні сутності права людини на життя і здоров'я в різних національних правових системах;

–здійснене дослідження, що ґрунтується на науковій аргументації, дозволило вивести формулу, а саме: у сучасній юридичній антропології біомедичні інновації інтерпретуються в контексті етики суспільства споживання, де сенс людського життя редукується до отримання матеріальних благ. Тож суперечності між сьогочасним світоглядом та класичним розумінням прав людини варто розглядати як одну з найважливіших проблем нормативного регулювання медичних інновацій.

Повнота висвітлення і викладення сформульованих у дисертаційній роботі положень, висновків і рекомендацій в опублікованих автором працях та рефераті

Результати дослідження, його основні висновки та рекомендації оприлюднені і отримали схвалення на таких міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, форумах, конгресах: «Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 19–20 листопада 2021 р.); «Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії» (м. Харків, 3–4 грудня 2021 р.); «Правове регулювання суспільних відносин в умовах сталого розвитку» (м. Київ, 09 грудня 2021 р.); «Права людини – пріоритет сучасної держави» (м. Одеса, 11 грудня 2021 р.); «Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри» (м. Вінниця, 10 грудня 2021 р.); «Юридична техніка у правотворчості та правозастосуванні» (м. Івано-Франківськ, 12 грудня 2021 р.); «Права людини як індикатор розвитку сучасної держави» (м. Київ, 13 грудня 2021 р.); «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 14–15 січня 2022 р.); «Проблеми забезпечення національного правопорядку на сучасному етапі» (м. Київ, 3 травня 2022 р.); «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (м. Рівне, 19 травня 2022 р.); «Національне та міжнародне право: історія, сучасність, перспективи розвитку» (м. Вінниця, 9 червня 2022 р.); «Права людини та публічне врядування в сучасних умовах» (м. Чернівці, 10 червня 2022 р.); «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 17 червня 2022 р.); «Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану» (м. Львів, 23 червня 2022 р.); «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз» (м. Ужгород, 14 липня 2022 р.); «Людина і війна: соціально-правові аспекти сьогодення» (м. Київ, 13 жовтня 2022 р.); «Modern research in world science» (Lviv, 29–31 October 2022); «Соціально-гуманітарні виміри правової держави» (м. Дніпро, 27 жовтня 2022 р.); «Права людини в період збройних конфліктів» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.); «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції» (м. Житомир, 1 грудня 2022 р.); «Гарантії та забезпечення прав людини в Україні: становлення, розвиток та перспективи» (м. Харків, 4 грудня 2022 р.); «Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми» (м. Чернівці, 6 грудня 2022 р.); «Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри» (м.

Вінниця, 9 грудня 2022 р.); «Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення» (м. Хмельницький, 9 грудня 2022 р.); «Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні» (м. Київ, 15 грудня 2022 р.); «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.); «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі» (м. Одеса, 14 квітня 2023 р.); «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (м. Рівне, 27–28 квітня 2023 р.); «Трансформація законодавства України в сучасних умовах» (м. Київ, 23 травня 2023 р.); «Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри» (м. Вінниця, 7 грудня 2023 р.).

Наукові публікації повною мірою відображають основні результати дисертаційної роботи.

Оцінка ідентичності змісту реферату та основних положень дисертації

Реферат дисертації відповідає встановленим вимогам, у повній мірі відображає сутність і зміст дисертації поряд із ідентичністю основних наукових положень і наукового внеску автора.

Наукові положення, висновки і рекомендації щодо можливостей практичного використання отриманих результатів, які представлені дисертантом в рефераті, належним чином розкриті, деталізовані та обґрунтовані у самій роботі. Тобто, є всі підстави стверджувати, що Тарасевич Тетяна Юріївна виконала всі вимоги щодо кількості та обсягу публікацій основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Зауваження до окремих положень дисертаційної роботи

Слід відзначити, що представлене дисертаційне дослідження без сумніву має творчий, науковий характер, однак, як і будь-яка творча робота, не позбавлене певних дискусійних положень, тому на наш погляд, деякі положення та аргументи дисертантки є недостатньо переконливими та потребують додаткового пояснення. Основними серед них є такі.

По-перше, у підрозділі 1.7., присвяченому міжнародним стандартам захисту соматичних прав людини, авторка аналізує відповідні стандарти та низку джерел їх закріплення, у тому числі Загальну декларацію прав людини, Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародні пакти про громадянські та політичні права, а також про економічні, соціальні і культурні права тощо.

Разом з тим, поза увагою здобувачки лишаються правові стандарти Європейського Союзу в сфері гарантування й захисту соматичних прав людини, що з огляду на отримання Україною статусу держави-кандидата та триваючий процес підготовки до вступу в ЄС (який включає адаптацію національного законодавства до правових стандартів Союзу) є певною прогалиною.

Як відомо, ЄС визнає і спирається у своїй діяльності на міжнародні універсальні та регіональні документи в галузі захисту прав людини (про що прямо зазначено в тексті установчих актів Союзу). Але разом з тим, ЄС має і власне джерело стандартів прав людини, яким є Хартія основоположних прав Європейського Союзу. Саме Хартія є, так би мовити, наймолодшим «білем про права» людини, оскільки була ухвалена в 2000 р., а Лісабонський договір про реформи 2007 р. надав їй статусу джерела первинного права ЄС. Внаслідок цього Хартія, з одного боку, синтезує міжнародні та національні конституційні стандарти в галузі захисту прав людини, а з іншого – враховує ті науково-технічні досягнення (і зокрема розвиток сучасних біотехнологій), що відбулися більше ніж за півстоліття, та закріплює низку актуальних соматичних прав людини. Важливою особливістю Хартії основоположних прав Європейського Союзу є нетиповий спосіб групування прав людини, критерієм якого слугують цінності Союзу. Відповідно до цього критерію перший розділ Хартії має назву «Гідність» та містить гарантії, в тому числі, щодо певних соматичних прав людини (наприклад, заборону репродуктивного клонування людських істот, заборону практики свгеніки, зокрема такої, що спрямована на селекцію людини; заборону використання людського тіла та його частин як таких у якості джерела прибутку тощо).

При цьому, в контексті розгляду окремих питань інших розділів Тетяна Юріївна епізодично згадує про Хартію (наприклад, у підрозділі 2.2., присвяченому питанню клонування людини та праву на реалізацію репродуктивної функції – с. 167; у підрозділі 3.1. при висвітленні питання про гідність людини як конституційну цінність – с.227 тощо). Згадуються у роботі й інші акти ЄС, зокрема резолюція Європарламенту від 14 вересня 2021 р., яка закликає до визнання одностатевих союзів (як шлюбів, так і цивільних партнерств) по всій території ЄС – с.104.

З огляду на це, вбачаємо, що Хартія та інші правові акти Союзу щодо захисту соматичних прав людини, безумовно можуть вважатися джерелом регіональних міжнародних стандартів захисту соматичних прав людини і дисертаційній роботі справді додало б, якби авторка долучила їх до предмету свого наукового аналізу.

По-друге, ще одним важливим питанням, до дослідження якого вдається Тетяна Юріївна – це принципи реалізації соматичних прав людини (підрозділ 1.6.). У роботі розглядаються принципи, визначені і закріплені в різних міжнародно-правових документах – це і міжнародні договори, і акти декларативного чи рекомендаційного значення.

Поряд з тим, здобувачка не пропонує узагальненого переліку принципів реалізації соматичних прав людини. На наш погляд, спроба синтезу і узагальнення відповідних принципів, можливо навіть виділення серед них загальних і спеціальних, була б доречною для формування методологічної бази та належних теоретичних засад для подальшого вивчення цієї тематики. Вочевидь, що до загальних принципів можна було б віднести принцип поваги до людської гідності, принцип справедливості, тобто ті принципи, які

стосуються фундаментальних прав людини. В свою чергу до спеціальних можна віднести ті принципи, які пов'язані із забезпеченням окремих видів соматичних прав, наприклад: правові принципи використання ембріона людини в медичних цілях, принцип дотримання цілісності особистості при застосуванні досягнень біології та медицини, принципи унікальності та ідентичності генетичної конституції людини тощо.

Якщо ж авторка вважає, що наразі неможливо виокремити спільні принципи для всіх (чи принаймні більшості соматичних прав) і тому не вдається до подібної класифікації, варто було б навести відповідну аргументацію.

По-третє, вважаємо, що деякого уточнення потребує і теза дисертантки, яка міститься в цьому ж підрозділі, про те, що «у багатьох вчених викликає занепокоєння той конфлікт, який складається дедалі серйозніше між принципами біоетики та принципами права (с. 117). Далі в цьому контексті авторка веде мову про бінарність права та етики, а отже і бінарність принципів права і принципів біоетики. Проте, авторка обмежується лише констатацією і не розкриває наведену тезу повною мірою.

У зв'язку з цим виникає ряд питань: в чому ж полягає цей конфлікт? В чому між ними суперечність? Цікаво було б почути аргументацію Тетяни Юрїївни з цього приводу.

По-четверте, Розділ 3 дисертаційної роботи присвячений проблематиці реалізації соматичних прав людини у процесі розпорядження своїм тілом. В межах даного розділу авторка приділяє увагу дослідженню таких питань, як конституційне право людини щодо її органів і тканин, 3D-біопринтинг, правове регулювання біометричної ідентифікації особи та ін.

З огляду на предмет дисертаційного дослідження, розгляд цих питань є безумовно важливим і доречним. Разом з тим, на наш погляд, роботу значно збагатило б, якби авторка не просто здійснила аналіз наведених соматичних прав людини як таких, а співвіднесла і поєднала цей аналіз із реаліями сьогодення, особливо з тими проблемами і наслідками повномасштабного вторгнення та триваючої війни росії проти України, з якими щодня стикається наша держава та її громадяни.

Це, до прикладу, стосується такого питання, як удосконалення правового регулювання щодо державної реєстрації геномної інформації в електронному реєстрі геномної інформації людини, що в контексті сьогодення може сприяти пошуку та ідентифікації полеглих і зниклих безвісті воїнів і цивільних осіб.

Актуальним є і питання правового врегулювання трансплантації органів і тканин людського організму, яке є досить гострим зокрема для поранених осіб. Заслужує також на увагу питання створення додаткових юридичних і практичних можливостей для збереження ембріонів людини, адже реалії є такими, що у війні гине цвіт української нації і значна кількість цих людей є особами дітородного віку.

Також, вкрай актуальними є право на так звану «механізацію тіла» людини – встановлення імплантів, протезів, зокрема керованих тощо, які вже слугують засобом реабілітації людей, які отримали тяжкі травми опорно-рухового апарату у ході бойових дій.

Крім того, в контексті діючого в Україні воєнного стану, який поширюється на всю територію та триваючих бойових дій в багатьох регіонах, суміжними є питання правового регулювання заходів з біометричної ідентифікації та верифікації особи, тобто підтвердження особи за її біометричними характеристиками за допомогою методів розпізнавання, заснованих на фізіологічних або поведінкових характеристиках. Дане питання є досить дискусійним, оскільки такі технології, з одного боку, можуть використовуватися для забезпечення безпеки в умовах воєнного часу, і це може стати в нагоді наприклад, щодо диверсантів, воєнних злочинців чи військовополонених. З іншого ж боку, зловживання такими методиками, навпаки, може стати підставою порушення прав людини. Тобто всі ці питання є досить гострими і без сумніву недостатньо дослідженими вітчизняною юридичною наукою, попри те, що повномасштабний етап війни триває вже третій рік поспіль.

Тому, на наш погляд, врахування і можливо навіть формулювання відповідних висновків та пропозицій значно підвищило б наукову і особливо практичну цінність проведеного аналізу підходів до реалізації соматичних прав людини та актуальність дисертаційної роботи в цілому.

По-п'яте, при аналізі положень міжнародних угод, конвенцій, декларативних та інших документів *soft law*, які стосуються соматичних прав людини, авторка нажалі досить часто залишає поза увагою питання участі України в цих міжнародно-правових актах, імплементації визначених в них норм і принципів у національне законодавство та стан виконання прийнятих на себе міжнародно-правових зобов'язань на національному рівні. Водночас, на нашу думку, дослідження цих питань є важливим для обґрунтування актуальності дисертаційного дослідження саме для України.

По-шосте, аналізу права на сурогатне материнство присвячений окремих підрозділ 2.1. дисертаційного дослідження. У ньому серед іншого розглядаються питання законодавчого регулювання цього явища та наявності законодавчого дозволу його застосування (проведення) в практиці різних країн. Разом з тим, у підрозділі 2.4. «Аборти в процесі реалізації соматичних прав людини та застосування репродуктивних технологій» авторка знову повертається до характеристики сурогатного материнства, що виходячи з предмету дослідження конкретно цього підрозділу, визначеного в його назві, видається не логічним.

По-сьоме, по тексту роботи подекуди зустрічаються певні невідповідності технічного характеру, пов'язані із неврахуванням юридичних оновлень або використанням неактуальних статистичних даних.

Зокрема, при характеристиці Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини

та біомедицину) 1997 р. (с.166), авторка зазначає, зі 42 країн-членів Ради Європи понад 30 прислалися до Конвенції. Проте, як відомо, наразі кількісний склад держав-членів РЄ (після виключення РФ) складає 46 держав-членів.

Також на с.163 дисертантка зазначає, що «одним із проблемних питань, які стоять перед Європейською комісією та ЄСПЛ, є те, чи захищає ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод життя кожної ще ненародженої дитини?». При формулюванні цієї тези варто було б врахувати, що внаслідок реформування контрольного (моніторингового) механізму ЄКПЛ на основі Протокола №11, положення щодо Європейської комісії були скасовані, а сама вона припинила свою діяльність і відповідно у структурі моніторингового механізму на сьогодні лишився і функціонує тільки Європейський Суд з прав людини.

Також, здійснюючи класифікацію країн за критерієм дозволів на використання технології сурогатного материнства, авторка виділяє такі групи:

1) країни, у яких через релігійні, морально-етичні переконання сурогатне материнство заборонено (Австрія, Німеччина, Італія, Франція, Швеція, Норвегія, Швейцарія, Японія, Пакистан, Саудівська Аравія, деякі штати США (Мічиган, Нью-Джерсі, Арізона)); 2) країни, у яких заборонено комерційне сурогатне материнство (Велика Британія, Канада, Австралія, Данія, Нідерланди); 3) країни, у яких методика сурогатного материнства дозволена, але регулюється законом (Еквадор, Перу, Фінляндія, Колумбія, Іспанія, Бельгія, Греція); 4) країни, в яких ця технологія дозволяється та регулюється законом (Україна, Казахстан, Грузія, Вірменія, Польща, Індія, Таїланд, Південно-Африканська Республіка, більшість штатів США).

Тут не зрозуміло, у чому полягає різниця між п.3 та п.4, оскільки в обох цих групах країн технологія сурогатного материнства є дозволеною і врегульованою на законодавчому рівні?

Крім того, подекуди в дисертаційній роботі наводяться дещо застарілі статистичні дані – наприклад, за 2021 рік, коли станом на зараз є 2024 р. (с. 178), що на нашу думку є вже неактуальним.

Висловлені зауваження, хоча і потребують пояснення автора, стосуються лише окремих положень дисертаційного дослідження, а тому суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, не знижують рівня дисертаційного дослідження і не перешкоджають оцінити його як завершену наукову працю.

Відповідність дисертаційної роботи встановленим вимогам

За своєю структурою, обсягом та оформленням дисертація відповідає вимогам, передбаченим «Порядком присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук» від 17 листопада 2021 р. №1197.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять двадцять два підрозділи, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Назва дисертації відображає її зміст, що

свідчить про досягнення сформульованої мети та вирішення поставлених автором завдань дослідження. Робота вдало ілюстрована додатками, що підкреслюють її праксеологічну значущість. За кожним розділом дисертаційної роботи і за підсумками дослідження в цілому сформульовано ґрунтовні висновки, одержані автором особисто. Оформлення і зміст дисертаційної роботи відповідають вимогам, що висуваються до дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Загальний обсяг дисертації становить 480 сторінок, з них основного тексту – 388 сторінок. Список використаних джерел налічує 530 найменувань. Реферат забезпечує ідентичність основних положень висновків та пропозицій автора дисертаційній роботі та відповідає встановленим вимогам.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам МОН України

Дисертаційна робота Тарасевич Тетяни Юріївни на тему: «Реалізація соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-правові засади» є актуальним, самостійно виконаним та завершеним науковим дослідженням. Отримані результати та висновки є належно обґрунтованими, містять наукову новизну, мають теоретичне та практичне значення. Автором узагальнено наявні в юридичній літературі наукові положення та по-новому вирішено важливе наукове завдання з визначення правової природи соматичних прав людини, їх конституційно-правових засад реалізації, а також розроблені науково-практичні рекомендації прикладного спрямування. Реферат відповідає основним положенням роботи. Зміст дисертації та реферату відповідає паспорту спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Основні наукові результати досить повно відображені у публікаціях.

Зазначене свідчить, що за змістом, актуальністю, оформленням, підходами до вирішення наукових проблем, теоретичним та прикладним значенням отриманих результатів дисертаційна робота на тему: «Реалізація соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-правові засади» відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук» від 17 листопада 2021 р. №1197, а її авторка Тарасевич Тетяна Юріївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Опонент:
професор кафедри міжнародного
та європейського права
факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету
доктор юридичних наук, доцент

Ольга СТРЕЛЬЦОВА

Підпис гр.

з а с в і

Вчений секретар

Національного авіаційного університету 13

[Handwritten signature]